

СУБКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ ПЕРВИННОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ У СІМ'І

Вперше запропоновано визначення субкультури сім'ї, розкрито її сутність і зміст як концепту, визначено сучасні тенденції розвитку та запропоновано можливі підходи і аспекти наукового аналізу як соціально-педагогічного явища.

Ключові слова: субкультура, сімейна субкультура, фактори соціально-педагогічної детермінації сімейної субкультури.

Соціальна ситуація розвитку дитини на початку третього тисячоліття значною мірою детермінована впливом різних субкультур, які не тільки формують її культурні орієнтації, а й задають цілісну картину світу. Цим визначається актуальність наукового аналізу субкультури сучасних дітей у взаємодії із субкультурою дорослих. Їх взаємопроникність найчастіше спостерігається в сімейному середовищі, утворюючи специфічний вид субкультури – сімейну субкультуру. Її осмислення як соціально-педагогічного феномену сприятиме кращому розумінню особливостей формування у дитини образу «Я» та рольової поведінки, а також культурної ідентифікації як основи соціалізації особистості.

До вивчення проблеми дитячої субкультури долучалися українські вчені О. Білецька, О. Божок, Л. Горенко, І. Печенко, В. Радзівєвський, Н. Слюсарєвський, В. Сухомлинський та інші, а також зарубіжні – Л. Віготський, І. Кон, В. Кудрявцев, М. Осоріна, М. Соколов, К. Мюллер, Д. Фельдштейн, Д. Хебдідж, Т. Щепанська та багато інших. Предметом дослідження стали сутність дитячої субкультури, обґрунтування усталеності її структури, а також окремі складові: фольклорне надбання (О. Капиця, Г. Виноградов, І. Карнахова, Б. Шаргин, М. Булатов, Н. Колпакова, Т. Мавріна, Г. Ващенко, В. Сухомлинський); дитячі ігри та мотиви ігрової поведінки (Л. Артемова, Л. Віготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, І. Прус, М. Череднікова), дитячий гумор та його вплив на становлення особистості (Л. Віготський, Е. Заїка, С. Курінна, А. Лурія, Н. Старовойтенко, Ф. Юдович) тощо. Також у науковій літературі більш поширеним є поняття «субкультура дитинства» [7] і «молодіжна субкультура» [5].

Недостатньо дослідженою залишається проблема взаємодії та взаємопроникнення культур дорослих і дітей у сімейному середовищі та особливості саме сімейної субкультури як

певного їх симбіозу. Фактично у науковій літературі субкультура батьків не виокремлюється, а розглядається у контексті окремих аспектів культури дорослих, наприклад: комунікативної (спілкування), гендерної, безпеки, здоров'я тощо.

З огляду на вищезазначене, *мета* статті полягає у визначенні поняття «сімейна субкультура», можливих підходів до її наукового аналізу, у розкритті сучасного стану сімейної субкультури та основних факторів її детермінації.

Емпіричну базу умовиводів склали теоретичні положення різних літературних джерел та матеріали лонгітюдного дослідження субкультури дітей і дорослих (батьків).

Визначення поняття «сімейна субкультура» ґрунтується на розумінні того, що воно є похідним від базового поняття «субкультура». Однак усталеної системи поглядів на явище субкультури сьогодні немає. Кожна наука це поняття інтерпретує й описує з позицій своїх предмету та методології [4; 6]. На основі теоретичного узагальнення нами визначено, що «*субкультура* — це сукупність специфічних соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків тощо), які впливають на стиль життя і мислення певних груп людей і дають їм змогу усвідомити та утвердити себе як «МИ», відмінного від «ВОНИ» (інших представників соціуму). Становить собою, переважно, трансформацію загальноприйнятих цінностей залежно від національної, конфесійної, групової належності. Такі цінності, як правило, приймаються чи схвалюються у певній соціальній групі і можуть не сприйматися іншими. Тому через свої особливості залишаються «замкненими» в рамках цієї групи. [3, с. 468].

Осмислення категорії субкультури та того специфічного, що може в ній виявлятися, уможлиблює визначення сімейної субкультури як способу життя сім'ї, що передбачає співбуття культурних форм у життєдіяльності батьків і дітей, які можуть змінюватись у міру дорослішання дітей, появи актуальних потреб в їхньому розвитку, адекватного реагування на них батьків, зміни власних ціннісних орієнтацій, а також внаслідок інтенсивного розвитку культурно-дозвілєвої сфери суспільства та інноваційних технологій. Вона є складним системним утворенням з динамічними характеристиками, що містить пізнавальні, естетичні, духовні, екологічні конструкти та численні соціальні зв'язки. Основними факторами розвитку та специфічного вираження сімейної субкультури є: вік батьків і дітей, соціальний статус сім'ї, походження (досвід, винесений з батьківської

родини), місце проживання (сільська, міська місцевість; будинок чи квартира), світоглядні переконання (ціннісні установки, ставлення, соціальні очікування).

Сімейну субкультуру можна розглядати також у контексті міжпоколінної взаємодії батьків і дітей, яка відображається в системах різних позицій і соціальних ролей. Застосування структурно-функціонального аналізу у цьому разі видається можливим тому, що субкультури різних сімей містять системи внутрішніх правил, завдяки яким члени сім'ї ідентифікуються одне з одним. Сімейну субкультуру можливо визначати і як властиві поколінням загальні форми ідентифікації, що перетинаються з іншими маркерами колективної ідентичності.

Віддзеркалення у субкультурах батьків і дітей їхнього різного життєвого досвіду і стилю життя, цінностей і соціальних очікувань уможливорює використання в їх аналізі феноменологічного підходу. Цей підхід ґрунтується на суб'єктивному відображенні чуттєвого сприйняття. Феноменальність сімейної субкультури полягає також у наявності механізму соціального наслідування і передачі матеріальних, духовних цінностей від старших поколінь до молодших, і одночасно їх заперечення у зв'язку з відкриттям нових можливостей самореалізації, формуванням нових культурних та контркультурних тенденцій, процесами глобалізації та маргіналізації. Цей аналіз дає змогу осмислити субкультуру сім'ї в її різних проявах.

Сімейну субкультуру можна аналізувати з позиції синергетичного підходу. Таке уявлення ґрунтується на тезі О. Божка, що «за синергетичним підходом взаємодія різних субкультур має хаотичний характер» та «кожна субкультура як елемент системи взаємодіє з іншими субкультурами» [4, с. 18].

Як основу соціально-педагогічної детермінації у розвитку субкультури сім'ї можливо розглядати фактор сімейного середовища — саме він забезпечує цілісність її сприйняття, вироблення власних традицій і звичаїв, формує спосіб життя сім'ї, створює соціально-побутові й культурно-освітні умови та ситуації життєвого досвіду для кожного з її членів [3].

В ідеалі сімейне середовище стимулює культурний розвиток особистості на засадах духовності та морально-етичних принципів. Основними засобами такого розвитку виступають мова, родинні традиції і звичаї, міжособистісні комунікації, книги, мистецтво, ЗМІ, технічні засоби, інтернет-мережі, різні види творчості та співтворчості батьків і дітей, а також дітей у сім'ї.

Однак у реаліях життя сімейні середовища вибудовуються на різних системах цінностей: як духовних, так і матеріальних, а морально-етичні принципи культури сімейної взаємодії досить часто формулюються або у контексті звичаєвої педагогіки (яка, здебільшого, є авторитарною), або з урахуванням нових тенденцій — на основі партнерства і певної особистісної свободи. Інколи вони взагалі не мають чіткого оформлення і виявляються ситуативно.

Отже, соціальний світ дитини вибудовується у середовищі сім'ї, зокрема у трьох основних аспектах прояву: смислового, предметного та культурного. Саме такий світ О. Леонтьєв називав «образом світу», «п'ятим квазивиміром».

Можемо визначити подвійний характер впливу у субкультурному сімейному середовищі: його чинять батьки, старші члени родини, діти — отже, саме вони є його творцями, а субкультура сім'ї як цілісне явище також впливає на свідомість, ціннісні орієнтації, моделі поведінки членів сім'ї. Тобто, маємо систему взаємовпливів і процес взаємодетермінації. Навіть якщо він не до кінця й усвідомлюється батьками. Наприклад, за даними нашого дослідження, майже 87% батьків переконані, що саме вони визначають не тільки напрям культурного розвитку, а й ігрові інтереси дітей, оскільки самі вирішують, які іграшки купувати дітям, з ким гратися і товаришувати (звичайно, до певного віку дитини). Однак спостереження свідчать, що здебільшого саме діти не тільки самі обирають іграшки, а й здійснюють вплив на вибір батьків — у різний спосіб: від вмовляння до істерики.

Також можна визначити й інший аспект проблеми, зокрема щодо конфлікту батьків на ментальному рівні між культурними стереотипами, сформованими у них під впливом батьківської родини і традиційної культури, та усвідомлюваною новою реальністю. У нову реальність закладено нові концепції розвитку ігрової та пізнавальної діяльності дітей і дозволеної діяльності сім'ї, що є досить спокусливими, а предмети такої діяльності — дорогими. Цей конфлікт виявляється в різних реакціях та моделях поведінки батьків: відмовляють дитині в її виборі з причини відсутності грошей, неякісності, неекологічності виробів, а також тому, що вдома вже є подібні іграшки (чи предмети) або їх нікуди вже складати; купують те, що дитина обрала, аби її заспокоїти. Подібне формує проблему перенасиченості ігрового простору дитини, призводить до розпорошення її уваги, невміння концентруватися

на одній грі, а також певної «ненаситності», яка виявляється у вимогах дитини купити все те, що потрапляє їй на очі та істериках; або купують те, що обрали самі, або нічого не купують (діти, як правило, важко, але погоджуються на таку умову, адже у більшості з них спостерігається ефект перенасичення і вже не стільки є потреба отримати нову іграшку, скільки упевнитися, що батьки готові для них на все); купують дітям іграшки чи предмети не за віком; батьки без поради з дитиною і часто за її відсутності постійно купують їй нові іграшки і предмети — такі, що подобаються їм, і залюбки в них самі ж і граються. Цього разу, очевидно, спрацьовує компенсаторний механізм: у своєму дитинстві таких іграшок не те, що не мали, а й не бачили або про подібне тільки мріяли [1].

Рушійною силою у прийнятті рішення, джерелом інформації про доцільність тієї чи іншої покупки чи щодо способу проведення сімейного дозвілля виступає реклама — вона нав'язує смаки.

Подібне, тільки в інших прикладах, спостерігається і зі старшими дітьми. Для підлітків і дітей раннього юнацького віку сферою основних інтересів стає молодіжна субкультура та її цінності — здебільшого не усвідомленої філософії її різних видів і типів, а у проявах зовнішньої атрибутики — музики, зовнішнього вигляду, сленгу, моделей поведінки, особливостей проведення дозвілля тощо. Аналіз сімейної культурної ситуації свідчить: чим більша різниця у віці батьків і дітей, тим менше молодіжна субкультура у сім'ї є прийнятною, що спричинює численні сімейні конфлікти і протистояння у позиціях батьків і дітей.

Найбільшою мірою взаємопроникнення дорослої і дитячої (молодіжної) субкультур у сімейному середовищі спостерігається у молодих сім'ях — дітям батьки змалку купують такі речі, в яких діти виглядають більш дорослими і незалежними, а самі батьки досить часто в одязі, зачісках, манерах, окремих висловлюваннях (сленгових) дотримуються культури тінейджерів — у такій спосіб не вибудовують дистанцію у взаєминах з дітьми, а скорочують її [2].

Сучасні діти, як і сучасні батьки, особливо молоді, багато часу проводять за комп'ютерами, планшетами, у мережі Інтернет, перед телевізорами, активно користуються смартфонами і мобільними телефонами, є фанатами комп'ютерних ігор. Унікаючи певної «несвободи» в умовах сім'ї, вони стають залежними від нових комунікаційних технологій, намагаються

уникати сімейних, у тому числі побутово-сімейних, проблем шляхом «втечі» у віртуальну реальність. Там вони знаходять і віртуальних друзів: приваблює анонімність спілкування та ситуація відсутності відповідальності. Досить часто батьки самі стимулюють дітей до проведення тривалого часу за комп'ютером чи телевізором та не контролюють його, як і тих інтересів, що діти виявляють. Так вони не лише пропонують зайнятість дитині, щоб вона не заважала їм робити свої справи, але і демонструють власну безпечність. Здебільшого батьки хваляться тим, що діти дуже рано та успішно освоюють сучасні засоби комунікації, не замислюючись або не переймаючись тим, що раннє і надмірне користування ними, а також зміст багатьох сайтів чи окремих програм, що відвідують діти, час переглядів може призвести до негативних наслідків як у фізичному і психічному здоров'ї дитини, так і в моральному та соціальному її розвитку. Однак останніми роками все більше відчувається стурбованість батьків тим негативним досвідом, якого набувають діти біля телекранів чи в мережі Інтернет.

Батьки залучаються до дитячої культури навіть тоді, коли вибирають і купують дитині іграшку. Крім того, вони створюють естетику дитячого куточка, читають дитячі книжки, розповідають казки, разом з дітьми дивляться мультфільми, навчають малювати, інших технік образотворчого мистецтва та ремесел, правил ігрової діяльності та й самі граються з дітьми в різні ігри тощо. Під впливом цього вони ніби самі повертаються у дитинство, демонструють фантазії та стають грайливими, у такий спосіб відпочиваючи від повсякденних клопотів. Проте їх проникнення в дитячу субкультуру має насамперед виховну мету, оскільки передбачає контакт з дитиною, спілкування та довірливі стосунки з нею, організацію її змістовного дозвілля.

Світ дорослої культури сім'ї також впливає на дитину, оскільки постійно її оточує, цікавить і приваблює своєю новизною. Як правило, діти швидко «входять» у культурну сферу дорослих і засвоюють в ній те, що зрозуміло для їхнього сприймання за формою або змістом.

Особливість сучасної дитячої субкультури в умовах сім'ї полягає в тому, що деякі предмети культурного призначення є спільними як для них, так і для дорослих. Наприклад: телевізор, відеомагнітофон, комп'ютер тощо. Проте у дітей є і власне культурне середовище, досить насичене і різноманітне.

Це ляльки, машинки, м'ячі, м'які іграшки, ігри настільні та настільні, з радіоуправлінням та електроприводами, трансформери, конструктори, пістолети, автомати, шаблі, різноманітні поліцейські комплекти (які містять наручники, численні засоби захисту та нападу), колекційні набори (серії) за персонажами різних мультфільмів і книжок, мікроскопи, велосипеди, автомобілі, ролики, скейти, гойдалки, книги, енциклопедії, аудіо- і відеодиски тощо. Про таке розмаїття ще навіть десять років тому діти не могли навіть мріяти. Однак і сучасні діти далеко не всі мають вдосталь іграшок, навіть найнеобхідніших для їхнього розвитку, оскільки матеріальний стан окремих сімей не завжди дозволяє їх придбати.

Прикладом інтеграції субкультури дітей і батьків можна вважати і поширення нових форм ігрової діяльності, в якій беруть участь цілі родини. До таких можна віднести і гру Quest (у перекладі з англ. — пошук). Останнім часом інтенсивно розвиваються міські квести краєзнавчого, спортивно-туристичного та розважального характеру. Таким іграм передують спеціальна підготовка — пошук необхідної інформації в Інтернеті, у літературних джерелах, вивчення карт місцевості різних років і т.п.

Прикладом інтеграції субкультур дорослих і дітей також є зближення модних тенденцій в одязі, взутті, прикрасах, зачісках, манерах поведінки і спілкування з уживанням молодіжного сленгу.

Особливим аспектом аналізу сімейної субкультури може бути сфера міжособистісної взаємодії і спілкування. Спостереження за їхніми проявами, дані опитування батьків і дітей, у тому числі і перехресні, засвідчують, що практично у кожній сім'ї є певна модель спілкування зі своєю межею дозволеного. Як батьки, так і діти, а особливо діти, відгукуються на певні, вживані тільки у сімейному середовищі слова та сімейні пестливі слова або прізвиська, в яких немає образ, а закладається особливе емоційно-позитивне почуття до іншого у порівняльній характеристиці («зайчик», «котик», «рибка», «мишенятко», «ведмедик», «сонечко», «жучок», «лапуня») або з мультиків і кіно, наприклад: «Нафаня», «Кузя», «Бетмен», «Шварценегер» тощо. У багатьох сім'ях дітей називають іншим іменем, а не тим, за яким вони офіційно зареєстровані, чи й зумисне переключенням, проте з любов'ю.

Отже, дослідження культурної сфери сучасної сім'ї дає підстави стверджувати, що вона розподілена на культуру

дорослих і культуру дітей, які не ізольовані, а постійно взаємодіють, проникають і доповнюють одна одну. Це уможливило висновок про тенденції інтегрування субкультури дітей і батьків у процесі сімейного виховання та утворення сімейної субкультури. І в цьому полягає феномен субкультурного концепту первинної соціалізації дитини у сім'ї. Він ще потребує детального дослідження та осмислення, оскільки за своєю сутністю це багатомірне ментальне утворення, в якому вирізняють три компоненти: понятійний, перцептивно-образний та ціннісний [5], які неможливо розкрити повною мірою в межах однієї статті. Особливими аспектами аналізу сімейної субкультури можуть бути: сімейні цінності; ігрова і дозвіллева сфера; структурно-функціональний аналіз міжпоколінної взаємодії у сім'ї, яка відображається в системах різних позицій і соціальних ролей всіх її членів; сфера міжособистісної взаємодії і спілкування членів сім'ї у контексті певної моделі та в межах визначеного дозволеного.

Література

1. Алексеєнко Т.Ф. Ігри, іграшки та інтереси сучасних дошкільників: роль сім'ї у їх виборі / Т.Ф. Алексеєнко // Виховна діяльність сучасної сім'ї. — Київ: Педагогічна думка, 2001. — С. 48-54.
2. Алексеєнко Т.Ф. Проблеми дитинства у контексті сучасних соціокультурних реалій / Т.Ф. Алексеєнко // Проблемы воспитания детей и молодежи в условиях современного поликультурного общества: сб. материалов междунар. науч.-практической конф. / под ред. Гривы О. А., Ерохина С. В. — Ялта: Артек, 2004. — С. 23-29.
3. Алексеєнко Т.Ф. Субкультура / Т.Ф. Алексеєнко // Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. І.Д. Зверєвої. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — С. 283-287.
4. Божок О.І. Феномен субкультури в багатогранності буття культури / О.І. Божок // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»: зб. наук. праць. — К., 2009. — С. 17-21.
5. Карасик В.И. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В.И. Карасик, М.В. Пименова [и др.]. — Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. — С. 61-105.
6. Слюсаревський Н.М. Субкультура як об'єкт дослідження [Електронний ресурс] / Н.М. Слюсаревський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 3. — С. 117-127. — Режим доступу: http://www.countries.ru/library/typology/subk_ukr.htm.
7. Фельдштейн Д.И. Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития / Д.И. Фельдштейн // Вопросы психологии. — 1998. — № 1. — С. 7-14.

В статье впервые предложено определение субкультуры семьи, раскрыты ее сущность и содержание как концепта, определены современные тенденции развития и предложены возможные подходы и аспекты научного анализа как социально-педагогического явления.

Ключевые слова: субкультура, семейная субкультура, факторы социально-педагогической детерминации семейной субкультуры.

T. F. Aliksieienko

The Subcultural Concept of Primary Socialization of Child in Family

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine).

The paper proposes a definition of family subculture, it reveals its essence and content as a concept, identifies current trends of its development. The author offers possible approaches and aspects of scientific analysis of family subculture as a social and educational phenomenon.

Family subculture manifests itself in family lifestyle, co-existence of cultural forms — those of parents and of children, which may change when children grow older. Moreover, these forms are determined by urgent needs of children in their development, parents' adequate response to them, changes in their own value orientations, also by intensive development of cultural and leisure areas of society and innovative technologies, including informational ones. Consequently, family subculture is a complex educational system with dynamic parameters that includes cognitive, aesthetic, spiritual, ecological constructions and numerous social ties. There may be different levels of it. Family subculture is formed due to the multicultural nature of family environment, integration of subcultures of children and parents, their complementarity and mutual determination.

Keywords: subculture, family subculture, factors of social and educational determination of family subculture.

References

1. Aliksieienko, T. F. (2001). Ihry, ihrashky ta interesy suchasnykh doshkilnykiv: rol simi u yikh vybori [Games, toys and interests of today's preschoolers: the role of the family in their choice]. In Vykhovna diialnist suchasnoi simi (pp. 48-54). Kyiv: Pedahohichna dumka.
2. Aliksieienko, T. F. (2004). Problemy dytynstva u konteksti suchasnykh sotsiokulturnykh realii [Problems of childhood in the context of contemporary social and cultural realities]. In Gryva, O. A. & Erokhina, S. V. (Eds.), Problemy vospityania detei i molodezhy v usloviiakh sprovremennogo polikulturnogo obshchestva [Problems of education of children and youth in today's multicultural society]. Proceedings of scientific-practical conference: (pp. 23-29). Yalta: Artek.
3. Aliksieienko, T. F. (2008). Subkultura [Subculture]. In I. D. Zvyeryeva (Ed.), Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia (pp. 283-287). Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury.
4. Bozhok, O. I. (2009). Fenomen subkultury v bahatohrannosti buttia kultury [The phenomenon of subculture in the versatility of cultural life]. In Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut» (pp. 17-21). Kyiv.

5. Karasyk, V.Y., Pymenova M.V. & et. al. (2005). Vvedenie v kognitivnuiu lingvistiku [Introduction to Cognitive Linguistics]. Kemerovo: Kuzbass-vuzyzdat.
6. Sliusarevskiy, N.M. (2002). Subkultura yak obiekt doslidzhennia [Subculture as an object of study]. Sotsiologiya: teoriia, metod, marketynh. [Sociology: Theory, Methods, Marketing], 3, 11-127. Retrieved from http://www.countries.ru/library/typology/subk_ukr.htm.
7. Feldshtein, D.Y. (1998). Detstvo kak sotsyalno-psykhologicheskii fenomen i osoboie sostoianie razvitiia [Childhood as a social and psychological phenomenon and a special state of development]. Voprosy psikhologii, 1, (pp. 7-14.)